

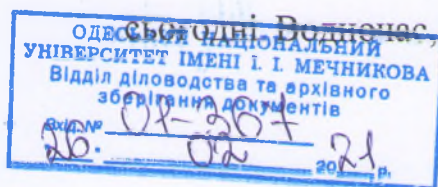
ВІДГУК

офіційного опонента,

доктора історичних наук, доцента Казакевича Геннадія Михайловича на дисертаційну роботу **Долгочуба Валентина Андрійовича** на тему **«Практики реконструкції та способи репрезентації традиційної культури в Україні на початку XXI ст.»**, подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 Історія та археологія

Актуальність теми дисертації

Давно помічено, що занепад традиційних культур в усіх без виключення країнах, де такі культури існували ще в XIX – середині XX ст., відбувався одночасно зі спробами їхньої консервації та «відродження». Зусилля спрямовані на збереження традиційних культур докладали не тільки уряди та офіційні наукові установи, але й численні ентузіасти, при чому у багатьох випадках рух «етнографічного відродження» набував справді масового характеру, що переконливо свідчить про його значущість. Сьогодні не виникає жодних сумнівів у тому, що «етнографічне відродження» відіграло першорядну роль у становленні національних ідентичностей, а вибіркоче використання певних елементів традиційного одягу, народної архітектури, музичного та пісенного фольклору та інших культурних рудиментів стало важливим компонентом етнічної маніфестації міського населення. Разом з тим, «етнографічне відродження» спричинювало конструювання штучних форм культури, а також перетворення носія архаїчних культурних практик на Іншого всередині індустріального та/або постіндустріального суспільства. Практики іншування та екзотизації культури умовного села є доволі поширеним явищем у світі, однак особливого значення вони набули в УРСР епохи «розвиненого соціалізму». Тут фольклоризм використовувався як інструмент імітації підтримання культурного різноманіття й, водночас, сприяв своєрідній «музеєфікації» україномовної селянської традиційності та її протиставлення переважно російськомовній індустріальній модерності. Така політика мала далекосяжні наслідки, які подекуди відчуються й сьогодні. З кінця XX ст. відчутною є й протилежна тенденція, яка полягає

у прагненні академічної спільноти, представників творчих професій та широкого кола ентузіастів інтегрувати елементи української традиційності у міську культуру, використати їх для творення сучасної національної ідентичності, постколоніальної за своєю сутністю. Ця тенденція значно актуалізувалася на початку ХХІ ст., а особливо після Революції Гідності та початку російсько-української війни. Відтак наукове дослідження усієї різноманітності явищ, пов'язаних із фольклоризмом, «етнографічним відродженням» та (ре)конструюванням традиційної культури є вкрай важливим для розуміння процесів творення національних ідентичностей у Східній Європі та, зокрема, в Україні. У зв'язку з цим своєчасність та актуальність дисертаційного дослідження В. Долгочуба не викликає жодних сумнівів.

Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, їх достовірність

Мета дисертації сформульована комплексно. Вона полягає у визначенні, чим по відношенню до традиційної етнічної культури українців є практики її реконструкції на початку ХХІ століття. Відповідно до мети дослідження, дисертант ставить завдання сформувати джерельну базу, оцінити стан наукової розробки проблематики етнокультурної традиції, її «розривів» та реконструкції у «вторинних» формах, обрати доцільний методологічний інструментарій, простежити концептуалізацію поняття традиційної етнічної культури українців, скласти «колективний портрет» реконструктора традиційної культури та дослідити, як співвідносяться репрезентації, створені реконструкторами, із власне характеристикам традиційної культури тощо.

Як бачимо, дисертація охоплює досить широке коло проблем теоретичного, методологічного та історичного характеру. Тим не менше, дисертанту вдалося охопити їх та створити цілісну картину явища, яке окреслене ним як «практики реконструкції етнічної традиційної культури українців ... особами, що не є носіями локальної культурної традиції» (С. 14). Ознайомлення з дисертацією дає можливість констатувати, що цілі, які були поставлені дисертантом, були в цілому досягнуті.

Цьому сприяло застосування комплексу сучасних методів та підходів, що базуються на теоретичних розробках структуралізму та постструктуралізму. Безумовно позитивною рисою роботи є глибоке розуміння автором понять

«традиція», «традиційна культура», «практики» тощо. Дисертант простежує генезу цих понять, розглядає їхнє тлумачення в різних історіографічних традиціях. Чітке розуміння та коректне використання наукової термінології, усвідомлення різниці між історичною реальністю та дискурсом відрізняє дисертацію В. Долгочуба з-поміж багатьох інших подібних робіт які мають переважно дескриптивний характер. Дисертація відрізняється аналітичним підходом до досліджуваної проблеми, витриманим академічним стилем та загалом високим науково-теоретичним рівнем. Автор ретельно добирає аргументацію, загалом уникає оцінювальних суджень та намагається дотримуватися виключно наукового підходу у висвітлення досліджуваного явища.

Дослідження виконане на широкій джерельній базі, що охоплює як опубліковані джерела, так і архівні документи, а також матеріали власних польових досліджень.

Все зазначене в сукупності дозволило дисертанту сформулювати основні положення та висновки, які цілком можуть вважатися достовірними та належним чином обґрунтованими.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження

Дисертація характеризується безперечною новизною основних положень. Зокрема, дисертантом вперше зроблено просопографічний портрет реконструкторів традиційної етнічної культури в Україні на початку ХХІ ст., висвітлено, яким чином етнографічна реконструкція вписується до таких явищ як індустрія hand-made товарів, «зеленого туризму» та інших видів культурного підприємництва. Автору вдалося показати, що результатом діяльності такого роду реконструкторів є форми культури, відрефлексовані в якості етнографічних об'єктів і культурної спадщини, а самі ці форми демонструють широкий діапазон трансформацій відносно етнічної культури, до якої вони відсилають.

Дисертантом уточнено, що українське неоязичництво на рівні практики зводиться передовсім до реконструкції традиційної обрядової культури, відомої з етнографічного дискурсу кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. Зроблено низку висновків, які демонструють поглиблення знання досліджуваної проблеми. Зокрема, автор

доводить, що саме пряма залежність реконструйованих форм від етнографічного дискурсу уможливорює порівняння з реаліями «первинної» традиції, при цьому категорія автентичності, позбавлена ціннісного навантаження, виявляється релевантною в якості технічного показника точності.

Також у дисертації набула подальшого розвитку висловлена в історіографії ідея, що сплеск цікавості до етнічної культури і етнічності як такої в СРСР у 1960-1980-х рр. задав стартові умови для практик реконструкції традиційних ремесел і промислів, фольклору, музейних комплексів, а також неоязичництва та військово-історичної реконструкції як пов'язаних із цим процесом явищ.

Практичне значення отриманих результатів

Результати дослідження можуть бути використані науковими та науково-педагогічними працівниками, зокрема, під час написання узагальнюючих та спеціальних праць з сучасної етнографії України, у викладанні дисциплін етнологічної та соціально-антропологічної спрямованості. Також основні матеріали дослідження та його результати можуть бути корисними у практичній діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, зокрема, у формуванні засад політики у гуманітарній сфері.

Повнота викладення наукових положень, висновків та рекомендацій в опублікованих працях

Теоретичні і практичні результати дисертаційного дослідження та висновки відображено у 12 наукових працях, опублікованих автором, всі публікації написані автором особисто. У фахових наукових провідних виданнях опубліковано 6 статей. Аналіз змісту анотації засвідчує її відповідність основним положенням, які викладені у тексті дисертації. Анотацію подано українською та англійською мовами. Вона є узагальненим коротким викладом основного змісту дисертаційної роботи. Таким чином, автором дотримані всі вимоги МОН України щодо кількості публікацій. Зміст опублікованих результатів відповідає тим, що містяться в дисертації й анотації, а основні положення дослідження пройшли апробацію на міжнародних та всеукраїнських конференціях. Аналіз змісту дисертаційного

дослідження та опублікованих праць вказує на дотримання здобувачем вимог академічної доброчесності.

Відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертація складається з анотації, змісту, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, сформульовано мету та завдання, об'єкт та предмет дослідження, основні положення, які виносяться на захист і визначають наукову новизну дисертації, відомості щодо апробації результатів, інформацію щодо зв'язку роботи з науковими програмами, планами, темами.

У першому розділі дисертації здійснено проаналізовано джерельну базу та історіографії проблеми, а також висвітлено використані у роботі теоретико-методологічні підходи. У другому розділі висвітлено історичні передумови формування практик реконструкції традиційної культури. У третьому розділі здійснено просопографічний аналіз реконструкторів традиційної культури. У четвертому розділі досліджуються репрезентації традиційної культури, що виникають в результаті практик реконструкції матеріальної культури, фольклору і обрядової культури. Висновки дисертації є логічним узагальненням матеріалів наукового дослідження та повною мірою відображають його результати.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації

Відзначаючи в цілому високий науково-теоретичний рівень дисертації, хотілося б звернути й на окремі притаманні їй недоліки, а також висловити деякі загальні міркування та рекомендації.

Аналізуючи історіографічну базу дослідження, автор окремо розглядає «радянську й пострадянську наукову літературу» й доробок «західних інтелектуалів другої половини ХХ ст.», а подекуди прямо протиставляє ці дві традиції (С. 26). Подібний підхід, згідно з яким українська та, за замовчанням, радянська та російська історіографія виокремлюється зі світової як певне цілісне явище, сягає власне радянського наукового дискурсу з його прагненням протиставити «вітчизняну історичну науку», базовану на марксистсько-ленінських позиціях, «буржуазній»

західній. Цей підхід за інерцією продовжує використовуватися багатьма українськими істориками після 1991 року, хоча у світовій науці виокремлення «національних» шкіл в історіографічному аналізі практикується здебільшого у дослідженнях з історії ідей та/або ідеологій.

У випадку дисертації В. Долгочуба такий підхід можна було б вважати логічним, якби дослідницька оптика була сфокусована на проблемі реконструкції та репрезентації традиційної української культури в умовах УРСР. Однак дисертант ставить собі за мету дослідження практик реконструкції традиційної етнічної культури українців на початку ХХІ ст. Враховуючи таке формулювання мети, виглядає певним дисонансом перенасичення бібліографії радянською та російською науковою літературою (на тлі мізерної кількості англомовних позицій), а також розлоге цитування теоретичних узагальнень та спостережень російських етнологів, які самі у більшості випадків виступають у ролі коментаторів західних антропологічних теорій. Оскільки сучасна світова антропология базується перш за все на розробках західноєвропейських та американських дослідників, заочна полеміка саме з ними безумовно була б продуктивнішою для молодого дослідника.

Декларуючи використання у своїй роботі постмодерністських (коректніше – постструктуралістських) підходів та методу деконструкції, автор чомусь не згадує Жака Дерріда, який власне й обґрунтував використання цього методу у гуманітаристиці. Цілком логічним виглядало б застосування теоретичних розробок Жана Бодріяра (особливо його концепції симуляції та симулякрів), а також соціологічної та культурологічної концепції Іншого, яка, зокрема, широко використовується у дослідженнях процесів деколонізації та творення постколоніальних ідентичностей.

Натомість, дисертант приділяє прискіпливу увагу радянській теорії етносу, й, з певними застереженнями, вважає плідним методологічним підходом її поєднання з «концептуалізацією феномену культурної традиції» (с. 26). Доцільність залучення теоретичних розробок московського Інституту етнографії 80-х років ХХ століття до вивчення реконструкції традиційної культури українців початку ХХІ століття виглядає щонайменше неочевидною (тим більше, навіть російські дослідники піддають ці розробки цілком обґрунтованій критиці, див.: В. Тишков. Реквием по

етносу, Москва, 2003). Значно логічнішим виглядало б уважніше ставлення автора до актуальної нині конструктивістської теорії етнічних спільнот, започаткованої публікацією збірника «Етнічні групи та соціальні кордони» за редакцією Фредріка Барта.

Намагаючись простежити становлення наукових уявлень про традиційну українську культуру, дисертант не враховує деякі важливі історіографічні віхи. Так, розглядаючи початкові етапи вивчення української традиційної культури, В. Долгочуб зазначає, що «засновники етнографії українців ... , як правило, надихалися філософією романтизму та/або виконували “замовлення” імперського центру»; вони надавали «формам простонародної культури емоційну оцінку» (С. 62-63), дотримувалися описового підходу у своїх працях, вибірково залучали джерела, що, на думку автора, й стало однією з причин виникнення образу «м'якого, співучого малороса» (С. 69). Наступним історіографічним етапом вивчення традиційної культури українців дисертант вважає вже повоєнну радянську етнологію.

Зазначимо, що таке розуміння українського етнологічного дискурсу XIX – XX ст. є щонайменше дуже спрощеним. Воно могло б стати глибшим і ґрунтовнішим, якби автор не залишив поза увагою фундаментальні дослідження українських етнологів 1920-х років, які критикували романтичне конструювання традиційної культури (у якості прикладу наведемо статтю Агатангела Кримського «“Велесова борода”. З учено-кабінетної мітології XIX ст.»), теоретико-методологічні аспекти публікацій журналу «Первісне громадянство» та інших видань наукових центрів ВУАН, теоретичні розробки у галузі етнології Михайла Грушевського («Початки громадянства (генетична соціологія)» та Катерини Грушевської («З примітивної культури»), написані з методологічних позицій актуальної на той час школи Еміля Дюркгейма та його послідовників.

Також важко пояснити повне ігнорування дисертантом наукового доробку та популяризаторської діяльності представників української діаспори. Адже вони рефлексували на такі небайдужі автору теми як теорія етнічних спільнот (Володимир Старосольський, Лев Ребет), а також доклали значних зусиль до реконструювання традиційної культури українців. Зазначимо, що саме у цьому інтелектуальному кліматі сформувалася т. зв. РУНВіра – одне з найважливіших

відгалужень українського неоязичництва, якому автор загалом приділяє значну увагу.

На с. 29 дисертації В. Долгочуб беззастережно зазначає, що «за роки незалежності в українській етнології та фольклористиці фактично не було видано жодної теоретичної праці, яка була б присвячена явищу традиції і традиційної культури в цілому. Єдиним монографічним доробком на цій ниві лишається праця М.В. Гримич «Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців»». Хоча з контексту не зовсім зрозуміло, який зміст автор вкладає у поняття «теоретична праця», йому не зайвим буде звернутися до колективної монографії «Методологічні проблеми культурної антропології та етнокulturології» (К., 2011), книг Тетяни Гаєвської «Традиційна звичаєвість українців ХІХ – початку ХХ ст.» (К., 2012), Ярослави Левчук «Традиційна українська дитяча субкультура у висвітленні когнітивної культурології» (К., 2012) тощо.

Дисертанту варто було ознайомитися з новаторськими працями Богдана Шумиловича, який досліджує, зокрема, тему фольклоризму у медіа-просторі України 80-х років ХХ ст. На жаль, автору залишилася невідомою також і докторська дисертація Олени Щербань «Еволюція традицій використання глиняного посуду в народній культурі харчування українців Наддніпрянщини другої половини ХІХ – початку ХХІ століття» (2018), як і видана на її основі монографія. Справа в тому, що Олена Щербань не лише досліджує відповідні аспекти традиційної культури українців, але й активно займається її реконструкцією та популяризацією, у тому числі з комерційною метою. Незалежно від наукової оцінки праць Олени Щербань (деякі українські дослідники піддають їх жорсткій критиці, див.: https://zn.ua/ukr/science/yak-u-lvovi-zgvaltuvali-nauku-280748_.html), її кейс може бути надзвичайно корисним для дослідження явища реконструкції та репрезентації традиційної культури українців на початку ХХІ ст.

Втім, зауважимо, що виявлені недоліки стосуються переважно оглядової частини дисертації В. Долгочуба й не ставлять під сумнів основи положення праці, які виносяться на захист.

Загальна оцінка дисертаційної роботи

В цілому, дисертація Долгочуба Валентина Андрійовича на тему «Практики

реконструкції та способи репрезентації традиційної культури в Україні на початку XXI ст.» становить цілісне оригінальне дослідження, виконане на актуальну тему. Воно містить теоретичні, методологічні та практичні напрацювання щодо явища реконструкції традиційної етнічної культури українців у зазначений хронологічний період.

Структура дисертації є логічною й такою, що підпорядкована авторському задуму, меті та завданням дослідження. Виклад матеріалу та узагальнень є належним чином аргументованим. Мова й стиль дисертації повною мірою відповідає вимогам, які висуваються до наукових праць відповідного рівня. Аналіз змісту дисертаційної роботи, анотації, друкованих праць за темою дисертації дозволяє зробити висновок, що усі пункти наукової новизни дослідження, належним чином відображено у роботі.

Дисертаційна робота є завершеним науковим дослідженням. За обсягом, змістом, науковою новизною та практичним значенням одержаних результатів відповідає вимогам пп. 9-18 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою КМУ від 06.03.2019 р. № 167. Дисертація є завершеним дослідженням, відповідає профілю спеціалізованої вченої ради, а її автор Долгочуба Валентина Андрійовича, заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 Історія та археологія.

Доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії мистецтв
історичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Г. М. Казакевич

